

Сергій Ковальчук, к.ю.н.

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ЗА ЇХ ЗВ'ЯЗКОМ З ПОДІЄЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

The article is dedicated to research of the classification of material proofs depending to connection with the event of a criminal offense as one of their classification criteria in the theory of criminal proceedings. Based on the results of the analysis of theoretical concepts the validity of use of this classification criterion for material proofs is determined. The types of material proofs according these classification criteria are also determined. In particular, depending to connection with the event of a criminal offense proposed to allocate two types of material proofs: material proofs – traces of a criminal offense and material proofs, which is not a criminal offense footsteps.

Вступ. Класифікація речових доказів має вагоме значення в теорії кримінального процесу і практиці кримінально-процесуального доказування, оскільки дозволяє поглибити процес пізнання даної правової категорії та здійснювати збирання, дослідження, перевірку, оцінку і використання речових доказів під час досудового розслідування та судового провадження з урахуванням особливостей кожного з їх видів.

Теоретичне і практичне значення класифікації речових доказів зумовили підвищений інтерес учених до дослідження класифікаційних критеріїв і видів речових доказів, які виділяються за кожним з них. Зокрема, класифікації речових доказів присвячені наукові праці А. Р. Белкіна, В. П. Гмирка, М. М. Єгорова, І. А. Зінченка, Є. Г. Коваленка, Д. А. Лопаткіна, А. О. Ляша, М. А. Погорецького, О. О. Рясова, М. О. Селіванова, Д. Б. Сергєєвої, С. В. Слінька, С. М. Стахівського, В. М. Тertiшника, Ю. В. Худякової, М. Є. Шумила та інших учених. Водночас вони застосовують різні класифікаційні критерії з недостатньо повним обґрунтуванням доцільності їх використання, що зумовлює необхідність дослідження окремих класифікацій речових доказів з визначенням їх наукової обґрунтованості та практичного значення.

Мета статті полягає в розробці з урахуванням існуючих у теорії кримінального процесу теоретичних концепцій науково обґрунтованої класифікації речових доказів за їх зв'язком з подією кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Класифікація речових доказів у теорії кримінального процесу ґрунтується на загальній типології доказів, у межах якої вчені виділяють від трьох до семи класифікаційних

критеріїв¹. У повному обсязі застосуванню до класифікації речових доказів підлягають три основні критерії (відношення до предмета обвинувачення; відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту; відношення до обставин, які підлягають доказуванню), які вчені виділяють із несуттєвим коригуванням назв класифікаційних критеріїв і видів доказів². З урахуванням теоретичного і практичного значення класифікації речових доказів за наведеними критеріями, більшість учених покладає їх в основу класифікації речових доказів³. Крім того, до типології речових доказів

¹ Строгович, М.С. (1968). *Курс советского уголовного процесса*. Москва: Наука, 372-384; Коваленко, Є.Г. (2006). *Теорія доказів у кримінальному процесі України*. Київ: Юрінком Інтер, 39-40; Стахівський, С.М. (2005). *Кримінально-процесуальні засоби доказування*. Київ, 154; Грошевий, Ю.М., Тацій, В.Я., Туманянц, А.Р. та ін. (2013). *Кримінальний процес*. Харків: Право, 182-184; Белкин, Р.С., Винберг, А.И., Дорохов, В.Я., Карнеева, Л.М. и др. (1973). *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. Москва: Юридическая литература, 257-258; Белкин, А.Р. (2007). *Теория доказывания в уголовном судопроизводстве*. Москва: Норма, 32-38; Гмирко, В.П. (2002). *Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація*. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 40-43.

² Стахівський, С.М. (2005). *Кримінально-процесуальні засоби доказування*. Київ, 154; Грошевий, Ю.М., Тацій, В.Я., Туманянц, А.Р. та ін. (2013). *Кримінальний процес*. Харків: Право, 182-184; Белкин, Р.С., Винберг, А.И., Дорохов, В.Я., Карнеева, Л.М. и др. (1973). *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. Москва: Юридическая литература, 257-258; Строгович, М.С. (1968). *Курс советского уголовного процесса*. Москва: Наука, 372-384; Коваленко, Є.Г. (2006). *Теорія доказів у кримінальному процесі України*. Київ: Юрінком Інтер, 39-40; Миренский, Б., Асамутдинов, А., Камалходжаев, Д. (2003). *Проблемы теории доказательств в уголовном процессе*. Ташкент: Академия МВД Республики Узбекистан, 96; Трусов, А.И. (1960). *Основы теории судебных доказательств*. Москва: Госюриздат, 52; Арсеньев, В.Д. (1964). *Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе*. Москва: Юридическая литература, 121; Михеенко, М.М., Нор, В.Т., Шибіко, В.П. (1999). *Кримінальний процес України*. Київ: Либідь, 140-141; Горский, Г.Ф., Кокорев, Л.Д., Элькин, П.С. (1978). *Проблемы доказательств в советском уголовном процессе*. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 118-128; Белкин, А.Р. (2007). *Теория доказывания в уголовном судопроизводстве*. Москва: Норма, 32-37.

³ Егоров, Н.Н. (2005). *Теоретические и прикладные проблемы учения о вещественных доказательствах*. Иркутск, 87-88; Лопаткин, Д.А. (2003). *Вещественные доказательства (процесуальніе и криміналістическіе аспекты)*. Краснодар, 44-47; Селиванов, Н.А. (1971). *Вещественные доказательства*. Москва: Юридическая литература, 24-27; Зинченко, И.А. (1991). *Вещественные доказательства при расследовании преступлений (уголовно-процесуальніи аспект)*. Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 30-33; Рясков, А.А. (2008). *Проблемы собирания вещественных доказательств в досудебных стадиях российского уголовного процесса*. <<http://>

підлягає застосуванню запропонована в теорії кримінального процесу класифікація доказів за критерієм залежності від етапу процесуального провадження, на якому вони зібрані й використовуються¹.

Класифікуючи речові докази, науковці по-різному підходять до визначення класифікаційних критеріїв, на підставі яких здійснюється їх структурна систематизація, виділяючи у своїх працях від одного до одинадцяти таких критеріїв². Як один із самостійних критеріїв

lawtheses.com/problemy-sobiraniya-veschestvennyh-dokazatelstv-v-dosudebnyh-stadiyah-rossiyskogo-ugolovno-go-protsessa> (2014, листопад, 27).

- ¹ Шумило, М.Є. (2013). Докази досудового і судового провадження: проблема функцій та співвідношення. *Юридичний вісник України*, 40, 6-7; Шумило, М.Є. (2013). Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*, 2, 47-48; Гмирко, В.П. (2002). *Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація*. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 40-43; Михайловская, И.Б. (2008). Соотношение следственных и судебных доказательств. *Государство и право*, 4, 39; Победкин, А.В. (2009). *Уголовно-процессуальное доказывание*. Москва: Юрлитинформ, 219-220; Шумило, М.Є. (2013). Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 1, 86; Сергеева, Д.Б. (2013). Щодо співвідношення понять «судові докази», «досудові докази» й «процесуальні докази» у кримінальному процесі України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*, 2-2, 340; Погорельский, М.А. (2013). Актуальні питання теорії доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михесенка)*, 19.
- ² Егоров, Н.Н. (2005). *Теоретические и прикладные проблемы учения о вещественных доказательствах*: Иркутск, 67-68; Лопаткин, Д.А. (2003). *Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты)*. Краснодар, 44-50; Худякова, Ю.В. (2006). *Вещественные доказательства в уголовном процессе*. Челябинск, 56-62; Селиванов, Н.А. *Вещественные доказательства*. Москва: Юридическая литература, 23-27; Зинченко, И.А. (1991). *Вещественные доказательства при расследовании преступлений (уголовно-процессуальный аспект)*. Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 20-33; Кертэс, И. (1973). *Основы теории вещественных доказательств*. Москва: Издательство ВНИИ МВД СССР, с.38-49; Ляш, А.А. (1991). *Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса*. Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 11; Рясков, А.А. Понятие и виды вещественных доказательств. <<http://bibliofond.ru/view.aspx?id=99609>> (2014, листопад, 30); Тертышник, В.М. (1999). *Уголовный процесс*. Харьков: Арсис, 153-155; Рясков, А.А. (2008). *Проблемы собирания вещественных доказательств в досудебных стадиях российского уголовного процесса*. <<http://lawtheses.com/problemy-sobiraniya-veschestvennyh-dokazatelstv-v-dosudebnyh-stadiyah-rossiyskogo-ugolovno-go-protsessa>> (2014, листопад, 30); Тертышник, В.М., Слинко, С.В. (1998). *Теория доказательств*. <http://www.pravo.vuzlib.su/book_z382.html> (2014, листопад, 30); Одиночкина, Т.Ф. (1974). *Криминалистическая экспертиза вещественных*

класифікації речових доказів, учені виділяють зв'язок речових доказів з подією злочину (належність об'єктів до розслідуваної події).

Аналізуючи наведені критерії класифікації речових доказів, потрібно відзначити, що найбільш поширеною в теорії кримінального процесу виступає класифікація речових доказів за їх зв'язком з подією злочину (належністю об'єктів до розслідуваної події), за яким учені виділяють види речових доказів, що відповідають нормативно закріпленому їх переліку¹, або наводять їх поділ на спрямовані на перевірку наявних відомостей і спрямовані на одержання нових відомостей². Водночас доцільність класифікації речових доказів за зазначеним критерієм піддається критиці з боку окремих учених. Так, Н. А. Селиванов, наводячи примірний перелік видів речових доказів за цим критерієм, вказує на відсутність необхідності в перерахунку всіх видів речових доказів, які виділяються за ним, оскільки «їх коло не є суворо постійним і залежить від змін у кримінально-правовому законодавстві, пов'язаних зі скасуванням окремих складів злочинів і впровадженням нових складів»³. О. Г. Шило відзначає, що класифікація речових доказів, яка наведена у ст. 98 КПК України, певною мірою має умовний характер, оскільки один і той самий предмет може належати одночасно до різних класифікаційних груп, наприклад зброя, яку викрали підозрюваний, обвинувачений, а потім використали для вчинення кримінального правопорушення, одночасно є його предметом, знаряддям, а також предметом, на якому залишилися сліди кримінального правопорушення⁴. Аналізуючи наведені

доказательств методами анатомо-адсорбционного спектрального анализа. Москва, 55; Выдря, М.М. (1955). *Вещественные доказательства в советском уголовном процессе.* Москва: Госюриздат, 56.

¹ Худякова, Ю.В. (2006). *Вещественные доказательства в уголовном процессе.* Челябинск, 56; Селиванов, Н.А. (1971). *Вещественные доказательства.* Москва: Юридическая литература, 23-24; Зинченко, И.А. (1991). *Вещественные доказательства при расследовании преступлений (уголовно-процессуальный аспект).* Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 20-21; Кертэс, И. (1973). *Основы теории вещественных доказательств.* Москва: Издательство ВНИИ МВД СССР, с.38; Ляш, А.А. (1991). *Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса.* Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 11; Рясков, А.А. *Понятие и виды вещественных доказательств.* <<http://bibliofond.ru/view.aspx?id=99609>> (2014, листопад, 30)

² Лопаткин, Д.А. (2003). *Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты).* Краснодар, 50.

³ Селиванов, Н.А. (1971). *Вещественные доказательства.* Москва: Юридическая литература, 23-24.

⁴ Шило, О.Г. (2013). Речові докази як процесуальне джерело доказів. *Вісник прокуратури*, 6, 79.

позиції, потрібно відзначити, що класифікація речових доказів за критерієм їх зв'язку з подією злочину є цілком виправданою як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Проте виділення в процесі класифікації видів речових доказів, які відповідають нормативно закріпленому їх переліку, є необґрунтованим, оскільки не відповідає меті її здійснення. Повною мірою це стосується і виділення за цим критерієм речових доказів, спрямованих на перевірку наявних відомостей, і речових доказів, спрямованих на одержання нових відомостей, оскільки наведені види не характеризуються жодними специфічними особливостями, що позбавляє їх виділення як теоретичного, так і практичного значення.

У зв'язку з цим більш обґрунтованою є позиція вчених, які, класифікуючи речові докази за критерієм зв'язку з подією злочину, не обмежуються наведенням нормативно закріпленого їх переліку, а здійснюють їх систематизацію на два види: 1) речові докази – сліди злочину; 2) речові докази, які не є слідами злочину (інші речові джерела доказової інформації, або «матеріальні докази»)¹. За умови подальшого поділу наведених видів речових доказів на окремі групи даний критерій дозволяє побудувати розгалужену класифікацію, яка охоплюватиме все різноманіття речей, які виступають речовими доказами у кримінальному провадженні. Зокрема, у межах першого виду речові докази – сліди злочину за своїми властивостями можуть бути поділені на три підвиди (групи): а) предмети (частини предметів); б) сліди-відображення на матеріальних об'єктах; в) речовини (залишки речовин); г) документи (за умови, якщо вони мають ознаки речових доказів). У межах другого виду речові докази, які не є слідами злочину, можуть бути поділені на два підвиди (групи): а) матеріальні об'єкти, які свідчать про існування негативних обставин; б) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.

Оперування в процесі класифікації речових доказів за цим критерієм поняттям «сліди злочину» надає їй криміналістичного характеру. У теорії криміналістики сліди злочину заведено розглядати як результат взаємодії об'єктів живої та неживої природи, які опинилися у сфері злочинної діяльності², поділяти на ідеальні та матеріальні, а останні – визначати в широкому та вузькому розумінні³.

¹ Тертышник, В.М. (1999). *Уголовный процесс*. Харьков: Арсис, 154-155; Тертышник, В.М., Слинько, С.В. (1998). *Теория доказательств*. <http://www.pravo.vuzlib.su/book_z382.html> (2014, листопад, 30).

² Салтевський, М.В. (1999). *Криміналістика*. Харків: Консум; Основа, 118.

³ Когутич, І.І. (2008). *Криміналістика*. Київ: Атіка, 57-59.

Широке розуміння слідів злочину дозволяє охоплювати як ідеальні сліди, під якими розуміють «відбитки у свідомості людини, що становлять собою специфічну форму вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації та є формою збереження відповідної інформації»¹, так і матеріальні сліди, під якими розуміють «пов'язані зі злочином зміни в елементах уречевленої навколишньої обстановки, що утворилися внаслідок механічного, хімічного, біологічного, термічного або іншого взаємовпливу (наприклад, сліди знярядь зламу, різноманітних дій злочинців, потерпілих, переміщення предметів або речовин, їх наявність або відсутність у певному місці, втрата або набуття ними певних ознак, властивостей тощо)»². Крім того, сліди злочину як результат взаємодії певних об'єктів можуть залишатися на тілі людини, на що звертається увага вчених-процесуалістів і криміналістів. Зокрема, досліджуючи підстави та процесуальні й тактичні основи проведення освідування як слідчої (розшукової) дії, вчені звертають увагу на те, що його метою виступає виявлення слідів злочину на тілі особи³, якими можуть бути як тілесні ушкодження, сліди від операцій тощо, так і сліди біологічного походження, які залишилися на тілі суб'єкта, або зразки об'єктів біологічного походження, які необхідно відібрати в особи⁴, що відповідає потребам практики, завданням і пізнавальним можливостям даної слідчої дії⁵. Така позиція впливає

¹ Затенацький, Д.В. (2008). *Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації)*. Харків, 14.

² Когутич, І.І. (2008). *Криміналістика*. Київ: Атіка, 57.

³ Клочуряк, С. (2013). Мета і завдання проведення освідування за КПК України *Закон и жизнь*, 3, 26; Чаплинський, К.О. (2011). Організаційні і тактичні особливості судово-медичного освідування *Вісник Запорізького національного університету*, 1, 249; Чаплинський, К.О. (2013). Освідування як об'єкт криміналістичного дослідження *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право»*, 2 (11), 136; Салтевський, М.В. (2006). *Криміналістика (у сучасному викладі)*. Київ: Кондор, 336; Коваленко, Є.Г. (2003). *Кримінальний процес України*. Київ: Юрінком Інтер, 319; Харченко, С.В. (2014). Тактика проведення освідування неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 3, 226.

⁴ Даниленко, А.В., Савчук, Т.І., Купріянова, Л.С., Гусева, В.О. (2013). Деякі проблемні питання освідування осіб. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*, 1, 182.

⁵ Лук'янчиков, Є.Д., Лук'янчиков, Б.Є. (2011). Освідування і право особи на недоторканність. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*.

зі змісту ч. 1 ст. 241 КПК України, яка передбачає, що слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу¹.

Застосування широкого розуміння поняття «слід» у процесі класифікації речових доказів призводить до висунення вченими необґрунтованих класифікаційних критеріїв і видів речових доказів, які виділяються за ними. Так, Ю. В. Худякова як класифікаційний критерій виділяє належність речових доказів до живої або неживої природи, за яким виділяє два їх види: 1) речові докази, які належать до неживої природи; 2) речові докази, які належать до живої природи². Водночас речовими доказами можуть виступати лише матеріальні об'єкти, у зв'язку з чим наведена класифікація речових доказів є помилковою. Тому при здійсненні класифікації речових доказів за критерієм зв'язку з подією злочину до уваги потрібно брати лише матеріальні сліди, що дозволить запобігти помилкам при обранні критеріїв класифікації речових доказів і виділенні їх видів.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що за зв'язком з подією кримінального правопорушення речові докази можуть бути класифіковані на два види: 1) речові докази – сліди кримінального правопорушення; 2) речові докази, які не є слідами кримінального правопорушення.

За умови подальшого поділу наведених видів речових доказів на окремі групи даний критерій дозволяє побудувати розгалужену класифікацію, яка охоплюватиме все різноманіття речей, які виступають речовими доказами у кримінальному провадженні. Зокрема, у межах першого виду речові докази – сліди злочину за своїми властивостями можуть бути поділені на три підвиди (групи): а) предмети (частини предметів); б) сліди-відображення на матеріальних об'єктах; в) речовини (залишки речовин); г) документи (за умови, якщо вони мають ознаки речових доказів). У межах другого виду речові докази, які не є слідами злочину, можуть бути поділені на два підвиди (групи): а) матеріальні об'єкти, які свідчать про існування

Серія «Право», 1 (3). <<http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11lydonn.pdf>> (2014, листопад, 30).

¹ *Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 241 (2012)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>> (2014, листопад, 30).

² Худякова, Ю.В. (2006). *Вещественные доказательства в уголовном процессе.* Челябинск, 62.

негативних обставин; б) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.

Класифікація речових доказів за зв'язком з подією кримінального правопорушення є цілком обґрунтованою, оскільки має як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичне значення такої класифікації речових доказів полягає в тому, що вона дозволяє поглибити процес пізнання даної правової категорії та розробити практичні рекомендації щодо роботи з окремими видами речових доказів під час кримінального провадження: предметами (їх частинами), слідами-відображеннями на матеріальних об'єктах, речовинами (їх залишками), документами-речовими доказами, матеріальними об'єктами, які свідчать про існування негативних обставин, грошима, цінностями та іншими речами, набутими кримінально протиправним шляхом. Практичне значення класифікації речових доказів за зв'язком з подією кримінального правопорушення зумовлено тим, що її застосування дозволяє здійснювати збирання, дослідження, перевірку, оцінку і використання речових доказів у кримінальному процесуальному доказуванні з урахуванням особливостей кожного з їх видів.